

Дедеяєва Л. М., к.е.н., викладач кафедри економіки і права Донецької філії УДУФМТ

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ ЕКСПОРТУ УКРАЇНИ

Досліджено особливості формування товарної структури експорту України, яка має сировинний характер та досить високий рівень залежності від кон'юнктурних коливань на світових ринках. Проблема незбалансованості експорту України потребує з боку держави впровадження нових підходів до національної експортної політики. Доведено, що головною метою економічних реформ має стати політика помірною протекціонізму при повному дотриманні угод по СОТ, інших міжнародних договорів, що дозволить забезпечити вирівнювання торговельного балансу за рахунок збільшення експорту товарів і послуг. Визначено напрями державної фінансової підтримки експортної діяльності, створення сприятливого регуляторного середовища, формування інфраструктури для забезпечення реалізації державної політики щодо підтримки національного експорту.

Ключові слова: експорт, експортний потенціал, товарна структура експорту, диверсифікація структури експорту, відкритість економіки, державна підтримка експорту.

Лит. 15. Рис. 3.

Дедеяева Л. М., к.э.н., преподаватель кафедры экономики и права Донецкого филиала УДУФМТ

Особенности формирования структуры экспорта Украины

Исследованы особенности формирования товарной структуры экспорта Украины, имеющей сырьевой характер и высокий уровень зависимости от конъюнктурных колебаний на мировых рынках. Проблема несбалансированности экспорта Украины требует со стороны государства внедрения новых подходов к национальной экспортной политике. Доказано, что главной целью экономических реформ должна стать политика умеренного протекционизма при полном соблюдении соглашений по ВТО, других международных договоров, что позволит обеспечить выравнивание торгового баланса за счет увеличения экспорта товаров и услуг. Определены направления государственной финансовой поддержки экспортной деятельности, создания благоприятной регуляторной среды, формирования инфраструктуры для обеспечения реализации государственной политики поддержки национального экспорта.

Ключевые слова: экспорт, экспортный потенциал, товарная структура экспорта, диверсификация структуры экспорта, открытость экономики, государственная поддержка экспорта.

Dedyayeva L. M., Candidate of Economic Sciences, lecturer of Economics and Law Department Donetsk Branch of USUFIT

Features of Structure Formation of Ukraine's Export

The features of formation of the commodity composition of the Ukrainian export, having raw nature and a high level of dependence on market fluctuations in the world markets are studied. The Ukrainian export imbalance problem requires the state to introduce new approaches to national export policy. It is proved that the policy of moderate protectionism must become the main objective of economic reforms at the complete observance of agreements with the WTO and other international agreements, that will allow to provide smoothing of balance of trade due to the increase of export of goods and services. The directions of state financial support of export business, creating a favourable regulatory environment, forming of infrastructure to provide the realization of public policy to support national export, are determined.

Keywords: export, export potential, commodity composition of export, diversification of export structure, openness of the economy, state support of export.

Постановка проблеми. Однією з важливих умов стабільності суспільства, що дає змогу функціонувати в умовах різних впливів, зберігаючи свою структуру і здатність контролювати процес суспільних змін, є активна участь держави як атрибут соціально ефективною ринкової економіки.

Важливою складовою успішної інтеграції України у світовий економічний простір є створення системи державної підтримки експорту та сприятливих умов для вітчизняних виробників конкурентоспроможної продукції на зовнішньому ринку.

Експортний потенціал країни визначається здатністю національної економіки при досягнутому рівні розвитку факторів виробництва та системи організаційно-економічної підтримки експорту виробляти конкурентоспроможні товари та послуги й реалізовувати їх на зарубіжних ринках. Рівень розвитку внутрішньої економіки зазвичай тим вище, чим більш потужним експортним потенціалом володіє держава.

Економіка України має істотні природні порівняльні переваги, але характеризується вузькою структурою експорту та низькою продуктивністю праці порівняно зі своїми конкурентами з-поміж країн, що розвиваються, а також нестабільним зростанням експорту.

Аналіз досліджень і публікацій. У галузі дослідження проблем зовнішньоекономічного комплексу України плідно працюють і мають значні наукові здобутки українські науковці В. Г. Андрійчук [1], В. М. Геєць [3], Д. Г. Лук'яненко [9], А. М. Поручник [9], А. С. Філіпенко [15] та ін. Проте чимало питань теорії та практики формування експортного потенціалу країни залишаються нерозв'язаними за сучасних світогосподарських умов.

Розкриваючи можливості розвитку експортного потенціалу України, науковці звертають увагу на надмірну відкритість економіки. «Однак ця відкритість віддзеркалює не зростаючу конкурентоспроможність українських товарів і послуг, а величезні структурні диспропорції – залежність від імпорту енергоносіїв та від експорту низько технологічної металургійної продукції» – підкреслюють Н. М. Грущинська, М. П. Музиченко [5, с. 21]. Проблеми, пов'язані з пошуком причин кризового стану в металургійній галузі України та концептуальних шляхів його подолання, висвітлюються в роботах Я. А. Громової [4], А. А. Минаєва [10].

Багато науковців підкреслюють, що особливістю сучасного розвитку вітчизняних експортноорієнтованих галузей є їх сировинний характер та досить високий рівень залежності від кон'юнктурних коливань на світових ринках. Ю. Кіндзерський, зокрема, застерігає, що, враховуючи зростання світового попиту на мінерально-сировинні ресурси, «виникає висока ймовірність, що сировинна спеціалізація країни лише зміцніє. Тому варто зважити на досвід інших багатих на ресурси країн щодо формування умов ефективного розпорядження своїми природними запасами» [6, с. 11].

На запровадженні нової парадигми зовнішньоекономічної стратегії наголошує В. Г. Андрійчук: «Надмірна відкритість національного ринку, що функціонує здебільшого на непаритетних умовах, повинна бути суттєво переглянута відповідно до принципів трансформації сучасних міжнародних економічних відносин і забезпечення симетричності присутності України на зовнішніх ринках» [1, с. 59].

Наявність ще не достатньо розроблених і невирішених проблем у цій сфері визначили тему дослідження, обумовили зміст та мету.

Мета статті. Дослідити особливості формування товарної структури експорту в Україні та визначити напрями посилення експортної складової національної конкурентоспроможності за рахунок підвищення рівня державної фінансової підтримки.

Виклад основного матеріалу. Експорт є важливим елементом у системі функціонування національної економіки України. На сьогодні базою для експорту слугують такі галузі економіки, як металургія, сільське господарство, машинобудівна та хімічна промисловості, частка яких становить понад 80% українського експорту.

Однією з ключових характеристик розвитку вітчизняного експорту в останні роки є нарощування його обсягів за рахунок сприятливої кон'юнктури світових ринків та постійного зростання цін на основну продукцію українського експорту, у першу чергу на металопродукцію, зерно, насіння соняшнику, продукцію хімічної промисловості.

Важливим у процесі розвитку експорту стало набуття Україною у травні 2008 року повноправного членства в СОТ, що надало країні можливість стати рівноправним партнером на світових товарних ринках. У результаті було скасовано окремі обмеження та лібералізовано умови доступу на зовнішні ринки для цілого ряду українських товарів металургійної, хімічної, машинобудівної галузей та сільського господарства.

Україна здійснює зовнішньоторговельні операції з партнерами з-понад 200 країн світу, зокрема з країнами СНД, ЄС, Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Африканського регіону, Близького та Середнього Сходу, Північної та Латинської Америки.

Зовнішня торгівля України наприкінці 2008 й у 2009 році розвивалася в складних умовах фінансово-економічної кризи, яка продемонструвала ряд проблем, що існують у сфері вітчизняної експортної діяльності.

Головна проблема загальновідома і полягає в політиці швидкої, непідготовленої і непродуманої інтеграції вітчизняної економіки в систему міжнародного розподілу праці. Відповідно до ліберальних економічних концепцій Україна проявила свої порівняльні переваги в глобальному розподілі праці, визначивши конкурентоздатні галузі: металургію і хімічну промисловість з супутнім експортом продукції низького ступеню переробки, аграрний сектор і харчову промисловість, видобуток і експорт мінеральної сировини, послуги з транзиту газу, нафти, вантажів і пасажирів через територію країни, а також експорт дешевої робочої сили.

Загальне падіння обсягу експорту товарів та послуг у 2009 р. порівняно з попереднім роком становило 1,6 разу. Так, обсяги експорту продукції вітчизняного металургійного комплексу знизилися у 2,2 разу; мінеральних продуктів – у 1,8 разу; хімічної та пов'язаної з нею галузей промисловості – у 2 рази, агропромислового комплексу та харчової промисловості – на 12,1%. 2010 р. обсяг експорту товарів та послуг зріс порівняно з 2009 р. на 27,9%, а у 2011 р. – на 30 відсотків відносно попереднього року [7]. Порівняно з 2011 р. обсяги експорту-імпорту товарів та послуг 2012 р. суттєво не змінилися. Експорт товарів та послуг становив 82,4 млрд. дол. США й збільшився всього на 0,3%, імпорт – 91,4 млрд. дол. і на 2,9% відповідно [14].

Основними торговельними партнерами України є країни СНД та країни ЄС. Але у 2012 р., за даними Державної служби статистики України, частки країн СНД та ЄС в експорті скоротилися на 1,5 % і становили 36,8% та 24,8% порівняно з 2011 р. (рис. 1).

Найсуттєвіші експортні поставки 2012 р. здійснювалися до Російської Федерації – 25,6% від загального обсягу експорту (залізничні локомотиви, чорні метали, механічні машини), Туреччини – 5,4% (чорні метали, жири та олії тваринного або рослинного походження, добрива), Єгипту – 4,2% (зернові культури, чорні метали, жири та олії тваринного або рослинного походження), Польщі – 3,7% (чорні метали, руди, шлак і зола, насіння і плоди олійних рослин), Італії (чорні метали, насіння і плоди олійних рослин, зернові культури), Казахстану (залізничні локомотиви, вироби з чорних металів, механічні машини) – по 3,6% та Індії – 3,3% (жири та олії тваринного або рослинного походження, пальні речовини мінеральні, нафта і продукти її перегонки, добрива) [14].

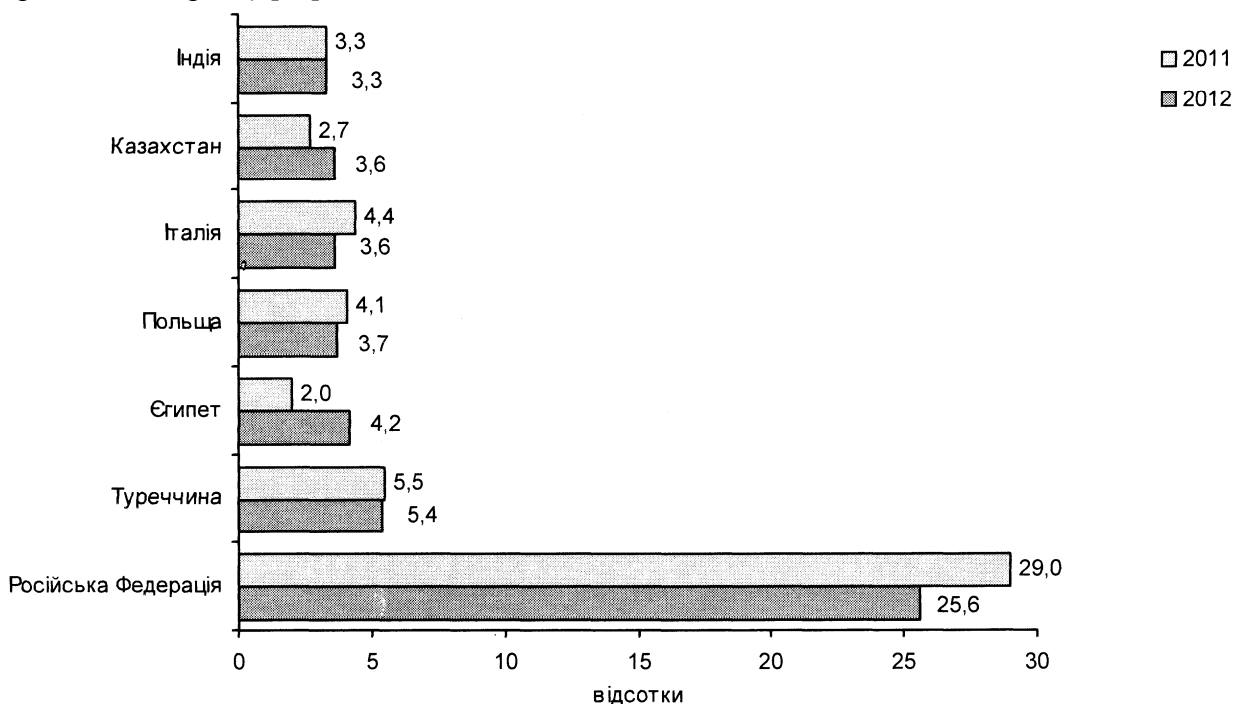

Рис. 1. Основні країни-партнери в експорті товарів у 2011–2012 рр. [14].

За даними Держкомстату України, протягом останніх років основні позиції українського експорту залишилися майже незмінними. У структурі товарного експорту 2012 р. переважають чорні метали та вироби з них – 26,4% від загального обсягу експорту, продукти рослинного походження – 13,4% (з них зернові культури – 10,2%), мінеральні продукти – 11,1% (з них палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки – 5,3%), механічні та електричні машини – 10,2% (механічні – 5,5%, електричні – 4,7%), засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби – 8,7% (у т.ч. залізничні локомотиви – 6%), продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості – 7,4%, жири та олії тваринного або рослинного походження – 6,1%, готові харчові продукти – 5,1%. (рис. 2).

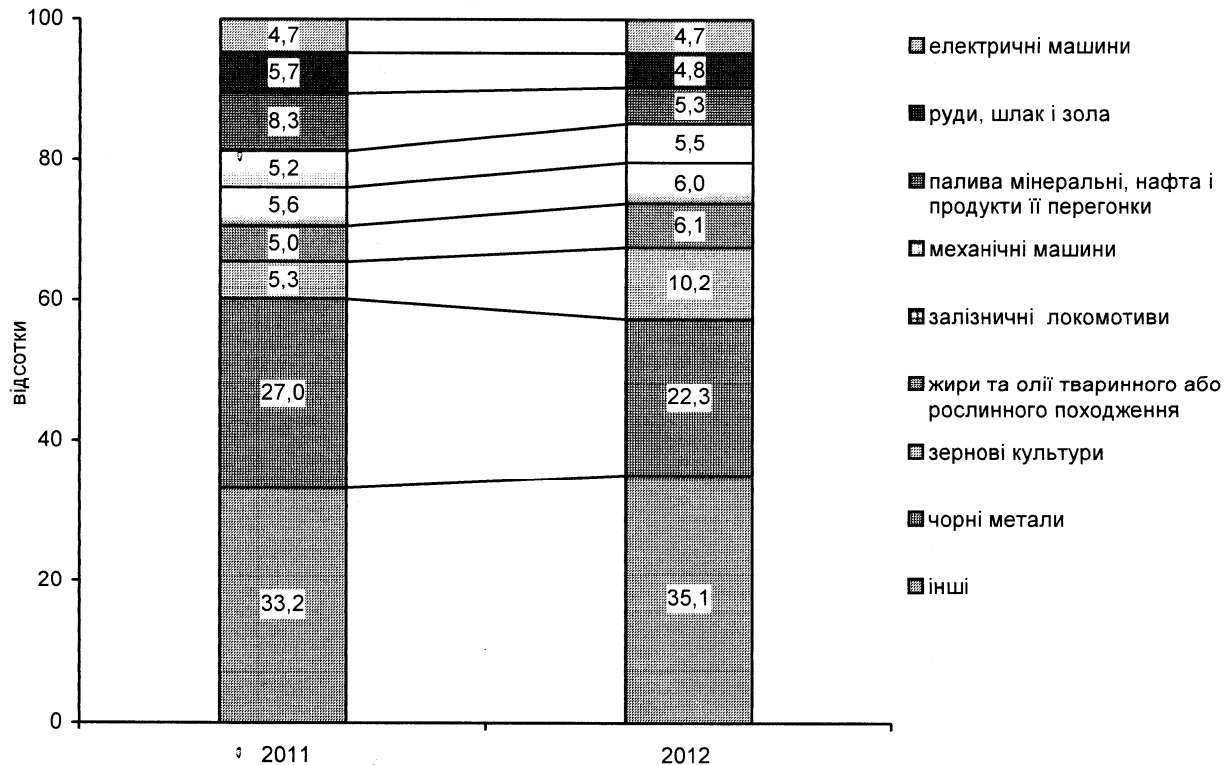

Рис. 2. Товарна структура експорту України в 2011–2012 рр. [14].

Експорт сировинної орієнтації, який забезпечує понад 50% валютних надходжень до України, україн залежний від кон'юнктури світового ринку. Так, при спаду попиту на метал і, внаслідок цього, зниженні цін на нього насамперед стають неконкурентоспроможними технічно застарілі й енергоємні підприємства. Після переходу на європейський рівень цін на імпортний газ і прогнозованого їх зростання українська металургія перебуватиме під загрозою повної втрати конкурентоспроможності.

При дуже високій відкритості економіки Україна не змогла збалансувати свої валютні надходження й витрати. Основна причина цього – постійне негативне сальдо торговельного балансу країни за рахунок перевищення імпорту над експортом. З 2007 р. в Україні спостерігається від'ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу, зумовлене від'ємним сальдо зовнішньої торгівлі товарами (див. рис. 3). Так, 2012 р. частка товарів у загальному експорті країни становила 83,5%, в імпорті – 92,6%. Зовнішньоторговельні операції з товарами у 2012 р.

Україна здійснювала партнерство із 215 країн світу. Експортували товари до 191 країни світу, імпортували – із 207 країн. Обсяг експорту товарів у 2012 р. становив 68,8 млрд. дол. США і збільшився на 0,6% проти обсягу 2011р. та на 39,6% проти обсягу 2007 р., імпорту товарів – 84,7 млрд. дол. та збільшився на 2,5% і 39,7% відповідно. Негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами становило 15,9 млрд. дол. У 2011 р. також негативне – 14,2 млрд. дол., а в 2012 р. воно становило понад 9 млрд. дол. [14].

На формування від'ємного сальдо платіжного балансу вплинули окремі товарні групи: палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки (–22,6 млрд. дол.), засоби наземного транспорту, крім залізничного (–5,4 млрд. дол.), механічні машини (–3,4 млн. дол.), фармацевтична продукція (–3,1 млн. дол.), електричні машини (–2,7 млн. дол.), пластмаси, полімерні матері-

али (-2,6 млн. дол.) та різноманітна хімічна продукція (-1,1 млн. дол.). Альтернативи імпорту цих товарних груп на сьогодні немає, тому що національне виробництво більшості товарів просто відсутнє.

Дефіцит торговельного балансу не перекривається надходженнями на рахунки поточних операцій по інших статтях, а це означає, що різницю потрібно покрити припливом валюти за рахунок іноземних інвестицій і кредитів. Але переважна більшість іноземних інвестицій до України по суті є тими самими позиковими засобами, адже вони зазвичай інвестуються в цінні папери і як надходять, так і «відпливають» [12].

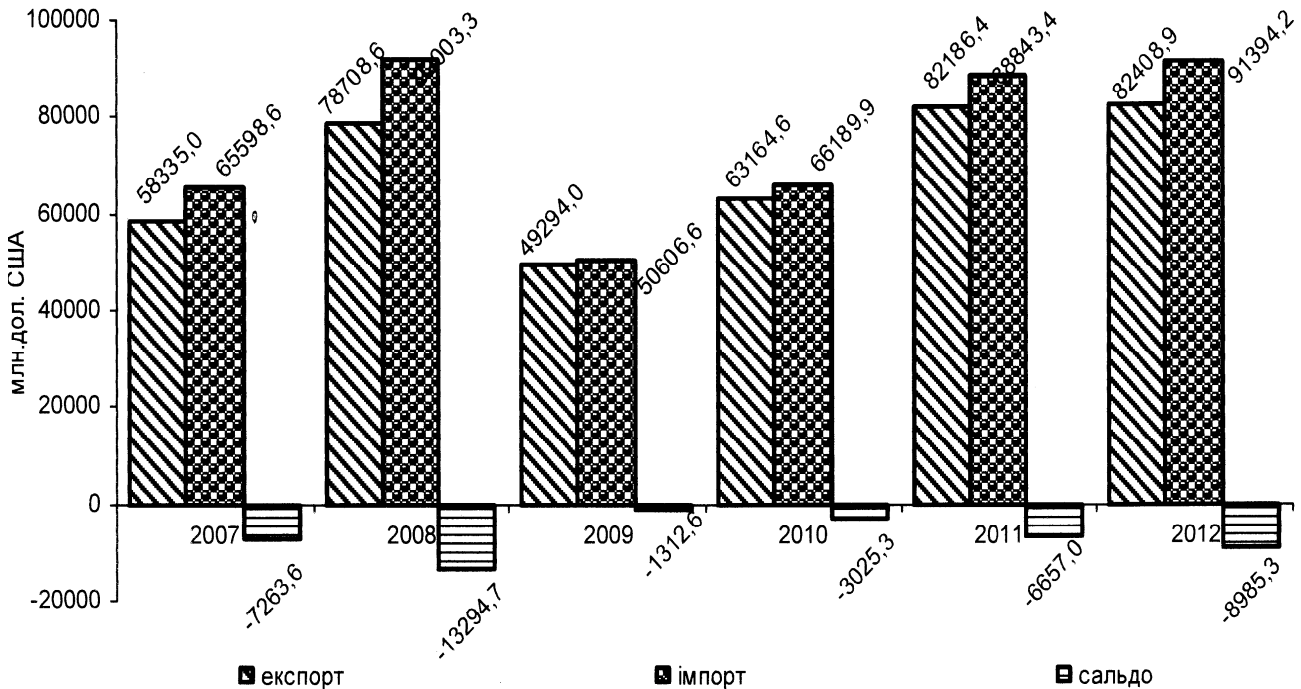

Рис. 3. Динаміка зведеного зовнішньоторговельного балансу України [14].

У результаті через якийсь час у повній відповідності з рецептами ліберальної економічної теорії з метою стимулювання експорту і вирівнювання платіжного балансу проводиться девальвація національної валюти. При цьому цінова конкурентоспроможність українських товарів на зовнішніх ринках підвищується, а оскільки імпорتنі товари стають дорожчими в гривні на внутрішньому ринку, то цей захід тимчасово обмежує імпорт.

Але особливістю української економіки є те, що в результаті девальвації не відбувається заміщення імпорту товарами вітчизняних виробників, тому що сучасні виробництва промислових товарів, у тому числі предметів ужитку, в Україні незначні або просто відсутні [12].

Тому проведення політики помірною протекціонізму, при повному дотриманні угод по СОТ та інших міжнародних договорів, повинно стати головною метою економічних реформ. Це дозволить забезпечити вирівнювання торговельного балансу за рахунок збільшення експорту товарів, робіт і послуг. Політика протекціонізму, звичайно, передбачає зростання ролі державного регулювання економіки й відмову від багатьох ілюзій «ринкового саморегулювання».

Проблема незбалансованості експорту України, в якому переважає продукція з низьким ступенем переробки, потребує з боку держави впровадження нових підходів до створення національної експортної політики, спрямованої на диверсифікацію експорту та збільшення в його структурі товарів з високою доданою вартістю.

У Концепції створення системи державної підтримки експорту України, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 586-р. від 1 серпня 2013 р., наголошується, що серед актуальних проблем, що заважають повною мірою реалізувати експортний потенціал країни, є:

- низька товарна та географічна диверсифікованість українського експорту;
- не вигідні умови кредитування експорту та високі ризики ресурсних втрат під час здійснення експортних операцій;

- недостатній рівень інвестування в модернізацію та створення експортоорієнтованих виробництв;
- відсутність механізму ефективного впровадження новітніх технологій;
- недостатній розвиток та повільне впровадження систем сертифікації, управління й контролю якості;
- відсутність дієвої системи державної підтримки експортерів.

Необхідність розв'язання зазначених проблем вимагає вжиття дієвих заходів щодо створення системи державної підтримки експорту, яка базуватиметься на ефективній взаємодії органів державної влади і бізнесового середовища та оптимальному використанні сучасного механізму та інструментів стимулювання експортної діяльності» [7].

Серйозним кроком у вирішенні цих проблем мав стати прийнятий 17 травня 2012 р. Верховною Радою України Закон України «Про державну фінансову підтримку експортної діяльності» (№ 9373). Метою зазначеного акта є запровадження механізму державної підтримки експорту високотехнологічних галузей економіки, створення умов для забезпечення реалізації державної політики щодо страхування та кредитування експорту.

У Законі визначаються основні напрями державної фінансової підтримки експортної діяльності, передбачається формування інфраструктури для забезпечення реалізації державної політики щодо підтримки національного експорту шляхом утворення державного експортно-кредитного агентства, визначаються порядок та умови надання державної фінансової підтримки експортної діяльності з урахуванням відповідної світової практики.

Проте зазначений акт має певні недоліки, положення акта є декларативними та не визначають чітких заходів державної політики, спрямованих на фінансову підтримку експортної діяльності: не визначено чітких критеріїв і механізму відбору контрактів та суб'єктів господарювання, яким надаватиметься державна фінансова підтримка експортної діяльності; відсутні критерії віднесення продукції до високотехнологічної та продукції галузей, визнаних пріоритетними. Для надання державної фінансової підтримки пропонується створення державної фінансової установи із статутним капіталом не менше 50 мільйонів гривень, що формується за рахунок коштів, передбачених, зокрема, Державним бюджетом України. Однак у сучасних умовах суттєвого фінансового навантаження на Державний бюджет України така економічна модель державної фінансової підтримки експорту вбачається проблематичною. У зв'язку з цим закон був відхилений Президентом України [11].

Висновки. Результати аналізу сучасного стану експортної діяльності України дають підстави визначити ключовим завданням державної політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності створення ефективної системи підтримки експорту, яка забезпечить сталий розвиток та реалізацію експортного потенціалу держави. Стратегічною метою державної підтримки експорту має стати посилення позицій України на світових ринках високотехнологічної продукції, диверсифікація поставок та забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на зовнішніх ринках шляхом ефективного використання економічних, правових та політичних важелів впливу.

Щодо перспектив розвитку та диверсифікації структури експорту важливо створити сприятливі умови для його здійснення. До таких умов можна віднести:

- проведення державними структурами досліджень, необхідних експортерам для виходу на нові ринки;
- стимулювання розробки й створення інноваційної продукції;
- розвиток системи довгострокового інвестиційного кредитування;
- державне інвестування в експортні галузі, які не досить цікаві приватним інвесторам;
- зниження витрат на здійснення митного та зовнішньоторговельного регулювання.

Важливо визначити галузі, які потребують державної підтримки в першу чергу. До критеріїв визначення пріоритетності галузей необхідно віднести: ступінь інноваційності продукції, динаміку попиту на продукцію на світових ринках, економічну ефективність її експорту.

Серед основних механізмів підтримки експорту необхідно створити сприятливе регуляторне середовище у сфері здійснення експортної діяльності, розвивати законодавчу базу, орієнтовану на потреби експортерів, проводити державну підтримку фінансового лізингу та франчайзингу, зменшувати податковий тиск, зосередити зусилля навчальних закладів на підготовці кадрів для сфери міжнародної торгівлі.

Література

1. Андрійчук В. Г. Безальтернативність вибору інноваційно-модернізаційної моделі розвитку вітчизняної економіки посткризового стану в умовах геоекономічної турбулентності й світогосподарської рецесії / В.Г. Андрійчук // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2012. – № 1. – С. 57–60.
2. Белінська Я. В. Державна підтримка експорту: зарубіжний досвід та уроки для України / Белінська Я. В. // Стратегічні пріоритети. – №3(8). – 2008. – С. 120–131.
3. Геєць В.М. Конфігурація геополітичної карти світу та її проблемність / В.М. Геєць // Економіка України. – 2011. – № 1. – С. 4–15.
4. Громова Я. А. Дослідження перспектив інноваційного розвитку металургійної галузі України: маркетинговий аспект / Я.А. Громова // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 10. – С. 37–45.
5. Грушинська Н. М., Музиченко М. П. Розвиток експортного потенціалу України в сучасних господарських процесах / Н.М. Грушинська, М.П. Музиченко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 7. – С. 19–26.
6. Кіндзерський Ю. В. Деструктиви промислової політики в Україні та можливості їх подолання / Ю.В. Кіндзерський // Економіка України. – 2012. – № 12. – С. 4–15.
7. Концепція створення системи державної підтримки експорту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR130586.html
8. Куришук В. Державна фінансова підтримка експортної діяльності в Україні / В. Куришук // Економіст. – № 6. – 2009. – С. 39–41.
9. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: [монографія]: У 2-х т. / Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Л.Л. Антонюк та ін.; за заг. ред. Д.Г. Лук'яненка, А.М. Поручника. – К.: КНЕУ, 2006. – Т. 2. – 592 с.
10. Минаев А. А. Концептуальные пути решения основных проблем металлургического комплекса Украины / А.А. Минаев, В.В. Кисиль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uas.su/conferences/2011/donntutrud/1/razdel1.php>
11. Пропозиції до Закону «Про державну фінансову підтримку експортної діяльності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/BF78D000.html
12. Ингульский В. Рецепт спасения Украины: политика разумного протекционизма / В. Ингульский. – 2000. – № 29-30 (566), 15–21 июля 2011 г.
13. Статистичний збірник «Співробітництво між Україною та країнами ЄС». Державна служба статистики України. – Київ. – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
14. Статистичний збірник «Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2012 році». Державна служба статистики України. – Київ. – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
15. Геоекономічні виміри світової фінансової кризи. Геоекономічні сценарії розвитку і Україна: [Монографія] / М.З. Згуровський; наук. ред.: А.С. Філіпенко. – К.: Академія, 2010. – С. 65–74.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.